YO'L HARAKATI XAVFSIZLIGINI TA'MINLOVCHI ORGANLAR FAOLIYATIDA KORRUPSIYAVIY XAVF-XATARLARNI BARTARAF ETISHNING KRIMINOLOGIK MEXANIZMLARI

Niyazmetov Ikram Masharipovich
Mustaqil izlanuvchi, O'zbekiston Respublikasi
Kriminologiya tadqiqot instituti
O'zbekiston Respublikasi
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.22827180

Annotatsiya: Mazkur tezisda yo'l harakati xavfsizligini ta'minlovchi vakolatli organlar faoliyatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan korrupsiyaviy xavf-xatarlarning kriminologik tabiati, ularni vujudga keltiruvchi institutsional va tashkiliy omillar hamda mazkur xavflarni barvaqt aniqlash va bartaraf etish mexanizmlari tadqiq etiladi. Korrupsiyaning transport sohasidagi xavfliligi faqat mansabdor shaxsning noqonuniy manfaatdorligi bilan emas, balki yo'l harakati xavfsizligi bo'yicha qabul qilinadigan qarorlarning xolisligi va qonuniyligiga putur yetkazishi bilan belgilanadi. Tadqiqotda yuqori darajadagi diskretsion vakolatlar, nazorat mexanizmlarining nomutanosibligi, xizmat jarayonlarining yetarli darajada raqamlashtirilmaganligi, manfaatlar to'qnashuvi va javobgarlikning muqarrarligi tamoyilining zaiflashuvi korrupsiyaviy xavfning asosiy determinantlari sifatida tahlil qilinadi. Korrupsiyaga qarshi kurashishning faqat jazolovchi modelidan xavflarni oldindan aniqlash va boshqarishga asoslangan kriminologik modelga o'tish zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: korrupsiya, yo'l harakati xavfsizligi, mansabdor shaxs, korrupsiyaviy xavf, kriminologik mexanizm, manfaatlar to'qnashuvi, diskretsion vakolat, profilaktika, raqamlashtirish, institutsional nazorat.

Kirish

Yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash davlat boshqaruvining inson hayoti va sog'lig'i bilan bevosita bog'liq bo'lgan muhim yo'nalishlaridan biridir. Mazkur sohada vakolatli mansabdor shaxslarning qarorlari transport vositalarining texnik holatini nazorat qilish, haydovchilarning qonunchilik talablariga rioya etishini baholash, ma'muriy choralar qo'llash va boshqa nazorat funksiyalarini qamrab olishi mumkin. Shu sababli mazkur vakolatlarning suiiste'mol qilinishi yoki shaxsiy manfaat yo'lida qo'llanilishi oddiy xizmat intizomi buzilishi emas, balki jamoat xavfsizligiga ta'sir qiluvchi kriminogen omil sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Korrupsiyaviy xavfning o'ziga xosligi shundaki, u ko'pincha jinoyat sodir etilishidan oldin shakllanadigan institutsional sharoitlarda paydo bo'ladi. Ya'ni korrupsiya faqat pora olish yoki berish sodir bo'lgan paytdan boshlanmaydi. Vakolatlarning haddan tashqari konsentratsiyasi, qaror qabul qilish jarayonining shaffof emasligi, bir mansabdor shaxsga ortiqcha diskretsion imkoniyat berilishi va tashqi nazoratning zaifligi korrupsiyaviy jinoyat uchun zarur shart-sharoitlarni oldindan yaratishi mumkin. Shuning uchun mazkur muammoni o'rganishda jinoyat sodir bo'lgandan keyingi javobgarlikdan ko'ra, korrupsiyaga imkon beruvchi muhitni kriminologik jihatdan aniqlash muhimdir.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Asosiy qism

Yo'l harakati xavfsizligi sohasidagi korrupsiyaviy xavflarni oddiy maishiy korrupsiya ko'rinishlari bilan tenglashtirish mumkin emas. Mazkur sohada noqonuniy manfaat evaziga qabul qilingan bitta qaror ham xavfsizlik talablarining buzilishiga olib kelishi va keng doiradagi shaxslarning hayoti hamda sog'lig'iga xavf tug'dirishi mumkin. Masalan, transport vositasining texnik holati talabga javob bermasa-da, mansabdor shaxsning noqonuniy manfaatdorligi sababli tegishli nazorat chorasi qo'llanilmasligi kelgusida yo'l-transport hodisasi xavfini oshirishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan korrupsiya bu sohada nafaqat iqtisodiy yoki boshqaruv muammosi, balki jamoat xavfsizligiga tahdid qiluvchi kriminogen determinant sifatida baholanishi lozim. Korrupsiyaviy xavflarning shakllanish mexanizmini "vakolat – imkoniyat – nazoratning yetarli emasligi – manfaatdorlik – yashirish imkoniyati" ketma-ketligi orqali izohlash mumkin. Vakolatning o'zi korrupsiyaga olib kelmaydi. Biroq mansabdor shaxsga berilgan vakolat keng bo'lib, qaror qabul qilish mezonlari noaniq, nazorat esa sust bo'lsa, korrupsiyaviy xatti-harakat uchun imkoniyat paydo bo'ladi. Agar ushbu imkoniyat shaxsiy yoki guruhiy manfaatdorlik bilan birlashsa, korrupsiyaviy huquqbuzarlik xavfi yanada kuchayadi.

Shu sababli korrupsiyaviy xavflarni aniqlashda faqat xodimning shaxsiy xususiyatlariga e'tibor qaratish yetarli emas. Institutsional kriminogen muhit ham mustaqil tadqiqot obyekti sifatida qaralishi kerak. Bunday muhitni shakllantiruvchi omillar qatoriga xizmat jarayonlarining murakkabligi, fuqarolar bilan bevosita aloqalarning haddan tashqari ko'pligi, qarorlarning subyektiv baholanishi, nazoratning takroriy yoki formal tus olishi va xizmat natijalarini baholash mezonlarining nomukammalligi kirishi mumkin. Alohida xavf guruhini yuqori darajadagi diskretsion vakolatlar tashkil etadi. Agar bir xil vaziyatda mansabdor shaxsga turlicha qaror qabul qilish imkoniyati berilsa, bunday vakolatlar aniq huquqiy mezonlar va raqamli nazorat bilan chegaralanmagan sharoitda korrupsiyaviy kelishuvlar uchun imkoniyat yaratishi mumkin. Shu bois kriminologik profilaktikaning muhim vazifalaridan biri korrupsiyaviy xavfi yuqori bo'lgan ma'muriy jarayonlarni aniqlash va imkon qadar inson omilini kamaytirishdan iborat. Bu yerda raqamlashtirishning o'zi maqsad emas, balki korrupsiyaviy imkoniyatlarni kamaytiruvchi vosita sifatida qaralishi kerak. Agar xizmat ko'rsatish jarayoni elektron shaklga o'tkazilsa-yu, yakuniy qarorni qabul qilish mezonlari shaffof bo'lmasa, korrupsiya xavfi faqat boshqa bosqichga ko'chishi mumkin. Shu sababli raqamli tizimlar qaror qabul qilishning izchilligini, har bir operatsiyaning qayd etilishini va mansabdor shaxsning qarori bo'yicha audit izining saqlanishini ta'minlashi lozim.

Korrupsiyaviy xavflarni kamaytirishda manfaatlar to'qnashuvini aniqlash va boshqarish ham muhim kriminologik vosita hisoblanadi. Mansabdor shaxsning qarori uning qarindoshlari, tanishlari, tijorat manfaatlari yoki boshqa shaxsiy aloqalari bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan holatlarda xolislik xavfi yuzaga keladi. Bunday vaziyatlarni jinoyat sodir bo'lgandan keyin aniqlashdan ko'ra, qaror qabul qilishdan oldin deklaratsiya qilish, avtomatik tekshirish va zarur hollarda mansabdor shaxsni tegishli jarayondan chetlashtirish mexanizmlarini joriy etish samaraliroq hisoblanadi. Korrupsiyaviy xavfning yana bir muhim determinanti — nazoratning formal tus olishi. Nazorat mavjud bo'lishi, ammo amalda korrupsiyaviy xatti-harakatlarni aniqlashga qodir bo'lmasligi profilaktik tizimning samaradorligini pasaytiradi. Shu sababli nazorat tizimi faqat hujjatlarni tekshirishga emas, balki qarorlarning statistik va mantiqiy og'ishlarini aniqlashga yo'naltirilishi lozim. Masalan, ma'lum mansabdor shaxs tomonidan chiqarilgan qarorlar boshqa xodimlarning qarorlaridan keskin farq qilsa, bunday statistik og'ish korrupsiyaviy xavfni baholash uchun signal sifatida ko'rib chiqilishi mumkin.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Xulosa

Yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlovchi organlar faoliyatidagi korrupsiyaviy xavf-xatarlar alohida mansabdor shaxslarning noqonuniy xatti-harakatlari bilan cheklanmay, ularni yuzaga keltiruvchi institutsional sharoitlar bilan ham bevosita bog‘liq. Korrupsiya mazkur sohada jamoat xavfsizligiga bevosita yoki bilvosita ta’sir ko‘rsatishi sababli uning profilaktikasi kriminologik xavflarni boshqarish tamoyiliga asoslanishi lozim. Buning uchun korrupsiyaviy xavf yuqori bo‘lgan vakolat va xizmat jarayonlarini muntazam aniqlash, diskretsion vakolatlarni aniq mezonlar bilan chegaralash va manfaatlar to‘qnashuvini oldindan aniqlash zarur. Raqamlashtirish esa oddiy elektron xizmat ko‘rsatish vositasi emas, balki mansabdor shaxs qarorlarining izchilligi va nazorat qilinishini ta’minlovchi kriminologik profilaktika instrumentiga aylanishi kerak. Nazorat tizimida statistik tahlil va risk indikatorlaridan foydalanish korrupsiyaviy xatti-harakatlarni sodir bo‘lishidan oldin aniqlash imkonini beradi. Shu asosda taklif etilayotgan “xavfni aniqlash – riskni baholash – korrupsiyaviy imkoniyatni cheklash – raqamli nazorat – mustaqil audit – qayta baholash” modeli korrupsiyaga qarshi kurashni jazolashga yo‘naltirilgan yondashuvdan profilaktik va institutsional yondashuvga o‘tkazishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. United Nations Office on Drugs and Crime. (2013). Guidebook on anti-corruption in the public sector. United Nations.
2. United Nations Office on Drugs and Crime. (2019). State of integrity: A guide on conducting corruption risk assessments in public organizations. United Nations.
3. OECD. (2017). Preventing corruption in public procurements. OECD Publishing.
4. OECD. (2020). Public integrity handbook. OECD Publishing.
5. Rose-Ackerman, S., & Palifka, B. J. (2016). Corruption and government: Causes, consequences, and reform (2nd ed.). Cambridge University Press.
6. Klitgaard, R. (1988). Controlling corruption. University of California Press.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.